

ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ, ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ ΣΤ'.
ΑΡΙΘ. 63

Ἐν Πειραιεὶ Μάρτιος
1890

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ
Δ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

Α. Ρ. ΡΑΓΚΑΒΗ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΛΙΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Κύριε Συντάκτα.

Τὸ ἀξιόλογον ὑμῶν περιοδικὸν ὁ Ἀπόλλων, ἐλκύνων τὴν κοινὴν συμπάθειαν διὰ τε τὸν γράφοντα καὶ διὰ τὰ γραφόμενα, τιμᾷ καὶ ὠφελεῖ τὸν Πειραιᾶ, καθιστῶν καὶ αὐτὸν κέντρον φιλολοῦν.

Ἄφ' οὗ δὲ τὸν Πειραιᾶ ἔχει ἔδραν, ἐπιτρέψατέ μοι ὀλίγας τινὰς λέξεις νὰ σᾶς ἀπευθύνω περὶ αὐτοῦ, ὦν ὑμῖν ἐναπόκειται νὰ ποιήσῃσθε ὅταν δῆποτε χρῆσιν θέλετε.

Πρὸ παντὸς ἀπορῶ ἀναγινώσκων ἀπὸ τινος καθ' ἑκάστην καὶ εἰς ἰδιωτικὰ καὶ εἰς δημόσια ἔγγραφα μνημονεύμενον τὸν «*Λιμένα τῶν Ἀλῶν*», καὶ ἤθελον νὰ πληροφορηθῶ τίς ἐστὶν ὁ λιμὴν οὗτος. Ἀνεδίφισα, ὅσον τὸ ἐπ' ἐμοί, τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, καὶ ἀπήντησα μὲν τὰς Ἀλὰς Αἰξωνίδας καὶ Ἀλὰς Ἀραφηνίδας, καὶ προσέτι τὸ Ἀλίπεδον, λεγόμενον ἐνίοτε ἀπλῶς καὶ Ἀλοή, ἥτοι τὸ ἄλλοτε βαλτῶδες πεδῖον μεταξὺ Πειραιῶς καὶ Ἀθηνῶν, ἀλλὰ Ἀλῶν Λιμένα ἐγὼ καὶ παρ' οὐδενὶ εὗρον τῶν συγγραφέων.

Ὁ λιμὴν ὁ σήμερον λεγόμενος Πειραιεύς, Δράκος δ' ἐπὶ τῆς Τουρκοκρατίας, διὰ τὸν εἰς τὴν εἴσοδον αὐτοῦ ἰστάμενον λίθινον λέοντα ὅστις μετετέθη εἰς Βενετιάν, ἐκαλεῖτο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Πειραιεύς, ὡς περὶ τούτου οὐδεὶς ἀμφιβάλλει. Ὁ Πausanias τὸν λέγει (Ἀττ. Α. 2) «μέγιστον λιμένα», διότι ὑπῆρχον περὶ αὐτὸν καὶ ἐν αὐτῷ καὶ ἄλλοι ἐλάσσονες, οὐδεὶς ὅμως τῶν Ἀλῶν.

Εὐθὺς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Πειραιῶς ἐκτείνεται ὁ ἰκνῶς εὐρύς ἄλλος λιμὴν, τὸ ἐπὶ Τούρκων *Πασᾶ λιμάνι*. Οὗτος ἦν, ἄνευ τῆς ἐλαχίστης ἀμφιβολίας, ἡ Ζεῖα, ὁ κυρίως λιμὴν τοῦ πολεμικοῦ καὶ ναυτικοῦ τῶν Ἀθηναίων, διότι, κατὰ σπουδαιοτάτας ἐπιγραφὰς (Boeckh, S. d. Ath), αὐτὸς περιεῖχεν 196 νηυσόικους, ἥτοι θέσεις εἰς ἃς ἀνείλκοντο καὶ ἐφυλάττοντο αἱ μὴ ἐκπλέουσai τριήρεις, καὶ ὧν ἀξιόλογα λείψανα ἀνευρέθησαν, ἐν ᾧ ὁ Πειραιεύς εἶχε μόνον 94, διότι ἦν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀφιερωμένος εἰς τὴν ἐμπορικὴν ναυτιλίαν.

Ἐκτὸς δὲ τοῦ λιμένος τούτου, μικρά τις ἄκρα, ἀριστερῶς τῷ εἰσπλέοντι («ἐξῶθεν τοῦ Πειραιῶς» κατὰ Φώτιον), ἐλέγετο «Φρεαττύς», διότι εἶχε φρέαρ, τὸ καὶ σήμερον ἐτι ὑφισταμενον ὕδατος ἱαματικοῦ, τὸ λεγόμενον *τσιρλονέρι*. Παρ' αὐτῷ ἐκρίνοντο, χωρὶς ν' ἀποβαίνωσιν εἰς τὴν γῆν, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου ἰστάμενοι, οἱ δικαστικῶς ἐξόριστοι, ὅσοι διὰ μεταγενέστερον ἔγκλημα εἰς νέαν ὑπεβάλλοντο δίκην. Οὐχ ἦττον ὅμως ἀκούομεν τινὰς ὁμιλοῦντας περὶ λιμένος Φρεαττύος, ὅστις κατ' οὐδέν τι τῶν ἀρχαίων ποτε ὑπῆρξε.

Ἐτι ἀνατολικώτερον ὑπάρχει ἕτερος μικρὸς λιμὴν, ὁ λεγόμενος *Φανάρι*, προφανέστατα ὁ κατὰ Πausanias (Ἀττ. Α, 4) «ἐπὶ Μουνυχίᾳ λιμὴν», δηλαδὴ ὁ παρὰ τὸν «χερσονησιαζόντα λόφον», κατὰ Στράβωνα (σελ. 157), τὸν καλούμενον *Μουνυχία*, ὅστις κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα, ἦν ἀκοῖλος καὶ ὑπόνομος πολὺ μέρος», ὡς καὶ σήμερον ἔχει τῷ ὄντι ὑπόνομους καὶ σπήλαια.

Οὐδεὶς λοιπὸν τῶν λιμένων τούτων ἐλέγετο Ἀλῶν λιμὴν. Ἀλλ' ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς περιεῖχεν ἐν ἑαυτῷ καὶ ἄλλους

ελάσσονας, κατὰ τῶν ἀρχαίων τὰς μαρτυρίας. Εἰς ἐξ αὐτῶν ἐλέγεται *Κάνθαρος*, κείμενος, κατὰ σχωλιαστήν τινα (Εἰς Ἑρμῶλ. π. βωμοῦ) «πρὸ (δηλαδή νοτιώτερον) τοῦ Ἀφροδισίου καὶ ἐγκλείων τὰ *ρεῶρια*. Καὶ τοῦ μὲν Ἀφροδισίου ἡ θέσις ἐστὶν ἀναμφισβήτητος ἐπὶ τοῦ λόφου τῆς Τερψιθέας, ἐνθα καὶ λείψανα τοῦ ναοῦ σώζονται, καὶ ἀγαλμάτιον τῆς Ἀφροδίτης εὑρέθη, ὃ περιελθὼν εἰς ἐμὴν κτῆσιν, μοὶ ἐκλάπη ὅτε ἔλειπον ἐξ Ἑλλάδος. Τὰ δὲ *ρεῶρια* ἦσαν ἐνθα τὸ νῦν τελωνεῖον, κατὰ τὰς ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς αὐτοῦ εὑρεθείσας ἐπιγραφάς. Ὡστε οὐδεμία ὑφίσταται ἀμφιβολία ὅτι ὁ ὀπίσω (νοτίως) τοῦ τελωνεῖου εἰς τὴν γῆν εἰσχωρῶν κολπίσκος, εἰς τὰ λεγόμενα «σχινάδικα», ἦν ὁ *Κάνθαρος*.

Υπάρχει δὲ καὶ ἕτερος κολπίσκος ἐντὸς τοῦ Πειραιῶς, ὁ βορειοδυτικὸς μυχὸς αὐτοῦ, ὁ πλησιέστατος τῷ σιδηροδρομικῷ σταθμῷ, καὶ οὐ βεβαίως ἐγένετο χρῆσις παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, βεβαίως πρὸς στάθμευσιν μικρῶν πλοιαρίων, διότι ὁ πυθμὴν αὐτοῦ ἐρευνηθεὶς εὑρέθη μαρμαρόστρωτος. Οὗτος ἐστὶν ἀναμφισβήτως ὁ «*Κωφὸς λιμὴν*», οὗ μνημονεύει ὁ Ξενοφῶν (Ἑλλ. Β, 4). Περί τῆς ταυτότητος αὐτοῦ μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὄνομα (Ζηνοβ. Δ, 62), καὶ προσέτι ἡ μαρτυρία τοῦ ἱστορικοῦ, ὅτι ὁ βασιλεὺς τῆς Σπάρτης Πausanias, ἦλθεν ἐκ τοῦ Ἀλιπέδου, ἐνθα ἐστρατοπέδευεν, εἰς τὸν *Κωφὸν λιμένα*, ἵνα κατασκοπεύσῃ «πῇ εὐάποτείχιστος εἴη ὁ Πειραιεύς.» Ἡ θέσις λοιπὸν εἰς τὴν ἦλθεν ἐκεῖτο ἀναγκαιῶς βορειοδυτικῶς τῆς πόλεως τοῦ Πειραιῶς, καὶ *Κωφὸς λιμὴν*, ἦν ὁ ἐσωτερικὸς οὗτος κόλπος.

Υπῆρχε δὲ καὶ ἕτερος κόλπος παρὰ τῷ Πειραιεὶ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ κείμενος, ὁ πρὸς δυσμὰς καὶ ὀπίσω τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς Ἡετιωνείας· ἀλλ' οὐδ' οὗτος ἦν Ἀλὼν λιμὴν, οὐδ' εἶχον αἱ Ἀλαί τι τὸ κοινὸν μετ' αὐτοῦ. Ἦν δὲ πιθανώτατα ὁ *Φώρων*, τῶν κλεπτῶν, τῶν λαθρεμπόρων, *λιμὴν*, κατὰ Στράβωνα (σελ. 395), ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του ἐντελῶς ἀνταποκρινόμενος εἰς τοῦτο τὸ ὄνομα, καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν γεωγράφον, κείμενος παρὰ τῷ δῆμῳ τῶν Κορυθαλέων ὑπὸ τὸ ὁμώνυμον ὄρος, καὶ ἀπέναντι τῆς νήσου Ψυτταλείας.

Καὶ τοῦτο μὲν πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι Ἀλὼν λιμὴν οὐδ' ἐς ποτὲ ὑπῆρξεν ἐν Πειραιεὶ, καὶ τοῦ ὀνόματος ὅτι ἄτοπος γίνεται χρήσις.

Ὡς δὲ πρὸς τὴν πόλιν τοῦ Πειραιῶς, θέλω ν' ἀναμνήσω ἐνταῦθα, ἵνα μὴ ἐντελῶς περιπέσῃ εἰς λήθην, ὅτι ὅτε κατὰ πρῶτον ἤρξατο οἰκοδομουμένη, μετὰ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἀττικῆς, ἐγένετο πρότασις ἵνα κατὰ πᾶσαν τοῦ λιμένος τὴν παραλίαν, ἀπ' ἄκρου μέχρις ἄκρου, ἐπιβληθῇ εἰς πάντας τοὺς ἰδιοκτητὰς ἡ ὑποχρέωσις νὰ οἰκοδομῶσι τὰς οἰκίας των ὑποστύλους ἐμπρός, παραχωροῦντος αὐτοῖς τοῦ δημοσίου δωρεάν πῆγεις τινὰς ἐδάφους ἐκ τῆς αὐτῇ ἀποκλειστικῶς ἀνηκούσης ἀκτῆς. Τοῦτο θὰ ἦν μέγα κέρδος δι' αὐτοὺς, καὶ περικοσμῶν πᾶντα τὸν λιμένα διὰ *Μακρᾶς στοᾶς*, οἷαν εἶχεν, ἀλλὰ βραχυτέραν, ἐν τῇ ἀρχαιοτάτῃ (Πλυσ. Ἀττ. Α, 2), θὰ παρίστα τῷ εἰσπλέοντι ἐξίσκιον θέαμα, πρὸς ὃ οὐδεὶς οὐδαμοῦ λιμὴν

νὰ ἐρίζῃ. Καὶ τοῦτο μὲν κατενόηθη, ἐνεκρίθη καὶ διετάχθη ὑπὸ τῆς τότε κυβερνήσεως, καὶ τινες τῶν οἰκιῶν ὠκοδομήθησαν κατὰ τοῦτο τὸ σχέδιον. Ἀλλ' ὡς δυστυχῶς παρ' ἡμῖν συμβαίνει ἐνίοτε, παρημελήθη βαθμηδόν, πρὸ τινων ἐργαστηρίων ἐτέθησαν ἀντὶ κιόνων ξύλινοι στύλοι, πρὸ ἄλλων οὐδέν, καὶ μέχρι τέλους ἐγκατελείφθη, ἐματαιώθη καὶ ἐλησμονήθη ἡ πρότασις.

Περὶ τῶν κατὰ τὴν ῥυμοτομίαν δὲ τῆς πόλεως προκειμένου, ἐν ἔτι ἐπιτρέψατε μοι νὰ προσθέσω, τὴν ἐκπληξιν καὶ λύπην μου, ὅτι μία, ἡ μεγίστη καὶ κεντρικωτέρα ἀγορὰ αὐτῆς, οὐχί, ἐλπίζω, ἐκ προθέσεως ἀλλὰ πάντως ἐκ λήθης, δὲν ὠνομάσθη, ὡς παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐκαλεῖτο *Ἰπποδαμεία*, καθ' Ἰπποδάμον Εὐρυόνοτον τὸν Σάμιον ἢ Μιλήσιον (Ἀριστοτ. Πολιτ. Β, 2. — Ξενοφ. Ἑλλ. Β, 4, 11. — Ἀνδ. π. Μυστ. 45. — κλ) τὸν περιφημώτατον τῶν ῥυμοτόμων τῆς ἀρχαιότητος. Ὡς ὁ Τινάνιος κῆπος ἀναπολεῖ τὸν φυτεύσαντα αὐτὸν Γάλλον ναύαρχον, οὕτως, καὶ οὐχ ἥττον δικαίως, ἔπρεπεν ἡ *Ἰπποδαμεία ἀγορὰ* ν' ἀνακαλῇ εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὸν περιφημώτατον τῶν ῥυμοτόμων τῆς ἀρχαιότητος, ὅστις οὐ μόνον τὴν ἀγορὰν ἐν Πειραιεὶ διεσκεύασεν, ἀλλὰ καὶ τῆς πόλεως πάσης τὸ γενικῶς θαυμαζόμενον σχέδιον ἔδωκεν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Θεμιστοκλέους, καὶ διὰ πολλῶν ἄλλων πόλεων καὶ Ἑλληνικῶν καὶ Ἰταλικῶν, τὴν ἐξαιρετικὴν ῥυμοτομίαν ἀπεδείχθη περίφημος. Ἐλπίζομεν ὅτι οὐδὲν κωλύει τὸ μέχρι τοῦδε παραμεληθὲν τοῦτο καὶ σήμερον νὰ συμπληρωθῇ.

Σ. Δ. Α Δημοσιεύοντες τὴν ἀνωτέρω περισπούδαστον καὶ λίαν διαφερουσαν πραγματείαν τοῦ πρυτάνεως τῶν παρ' ἡμῖν συγγραφέων, καὶ διαπρεποῦς ἀρχαιολόγου κυρίου Α. Ρ. Ραγκαβῆ, ἐπικυροῦσαν ἀκριβῶς εἰπεῖν τὰς γνώμας αἱ πρὸ τριῶν ἐτῶν ἐξέθετο ἐν τῷ «Ἀπόλλωνι» περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς ἡμετέρας πόλεως ὁ λόγιος ἡμῶν συνεργάτης Κυρ. Γ. Ζαννέτος καὶ αἱ ἀπαρεγκλίτως ἐξ ὑπαρχῆς τηρεῖ ἡ ἔγκριτος τῆς πόλεώς μας ἐφημερίς «Σφαῖρα», ἔχομεν δι' ἐλπίδος ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι δὲν θὰ ἀναγινώσκωμεν ἐν τε τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις καὶ τῷ Τύπῳ τὰς τέως σφαλερὰς καὶ ἐσφαλμένας ὀνομασίας τῶν λιμένων τοῦ Πειραιῶς, ἀτόπως ὀδηγοῦντες τοὺς περιηγουμένους θαυμαστάς τῆς ἀρχαίας ἡμῶν εὐκλείας εἰς τὸν Κάνθαρον ἀντὶ τοῦ Κωφοῦ λιμένος κτλ. καὶ δίδοντες κατὰ τὸ δοκοῦν ὀνόματα καὶ προσωνυμίας ἀνυπάρχοντες.

ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΕΠΑΝΟΡΘΩΜΑΤΑ⁽¹⁾

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΚΡΕΜΟΥ

Η'.

Ὁλεθρὸς Ἑλληνικῶν νήσων

Ἐφ' ὅσον αἱ κύριαι πηγαὶ τῶν ἱστορικῶν συμβάντων ἐξετάζονται, ἐπὶ τοσοῦτον διαλευκαίνονται ταῦτα. Πρὶν ἢ αὐταὶ συναθροισθῶσι, καὶ συγκριθῶσιν οὐδὲ ταῦτα δύνανται νὰ ᾧσι πλήρη καὶ ἀσφαλῆ. Ἡ περὶ τὰς πηγὰς δ' ἐρευνα ἡ ἡ κριτικὴ τῶν πηγῶν εἶνε τὸ θεμέλιον πάσης

1) Ὁρα «Ἀπόλλωνος» ἔτ. σ' ἀριθ. 62, σελ. 903.